Filozofia Nuantelor (selectiuni)

eseul a fost scris în 1969

(...) Pentru mine, filozofia nuanţelor are un rost. Îmi plac oamenii care gîndesc cu rost. Neliniştile conştiinţei teoretice trebuie să ducă undeva. Şi duc, pentru acela care ştie ce vrea. Vorbind despre Platon, Windelband îl prezintă în aceşti termeni: “El nu este un cercetător liniştit sau un gînditor fără nici un scop; el aparţine acelora care vor sa cunoască adevărul, pentru a-1 realiza. [4] Acesta este sîmburele operei vieţii sale. Ştiinţa trebuie să fie conducătoarea şi stăpîna vieţii: de aceea trebuie să fie pătrunsă de cele mai înalte scopuri şi valori ale vieţii şi să înţeleagă lucrurile în această perspectivă. Trebuie să existe o influenţă reciprocă, adîncă, între ştiinţă şi viaţă, aceasta găsind în Platon o impresionantă întrupare”.

Înăuntrul acestei propoziţii trebuie să reexaminăm trecutul şi prezentul şi să proiectăm noi lumini asupra viitorului. Deja au început să se vadă altfel oamenii şi popoarele, îşi face loc o nouă viziune a ordinii universale, întemeiată pe valoarea măştii de om, pe speranţă şi pe datele îmbucurătoare ale ştiinţei şi tehnicii. A devenit posibilă concentrarea de mari energii pe spaţii mici, fapt care ne permite să socotim false poziţiile asa-zişilor “mari” şi să privim cu ironie înfumurarea lor neroadă. Mai sîntem încă obligaţi să asistăm la întîlniri ale celor mari, fiindcă privilegiile lor mai funcţionează, date fiind: avansul tehnic si ştiinţific, spaţiul stăpînit, bogăţia, numărul şi trecutul apropiat şi îndepărtat, încărcat cu valori ce se dezgolesc încet de conţinut, de semnificaţiile cu care ne-au obişnuit aşa-zisele priorităţi istorice. Ştiinţa, arta şi filozofia sînt chemate să anuleze orgoliile nocive pe plan etico-social şi politic şi sterile pe plan spiritual. Am aflat că Heidegger a afirmat că poporul român va juca un rol important, această convingere a ilustrului gînditor pornind din informaţiile sale privind începuturile promiţătoare, pe plan spiritual, acestea fiind proiecţii ale unei mari puteri interioare a neamului nostru, care se va manifesta şi în viitor, în mari creaţii produse de geniul lui nestăvilit, într-un climat de perfectă libertate.

Totuşi, nu putem beneficia de privilegiile rezultate din creaţiile pur spirituale, fiindcă oamenii şi popoarele au încă tendinţa de a se mişca în jos, predominînd încă forţa brutală. Spaţiul, numărul, mijloacele materiale şi de luptă şi trecutul fals interpretat ne apasă încă cu supărătoarea lui tutelă. Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, pentru a înlocui priorităţile istorice îngheţate cu priorităţile logice şi sufleteşti, vii, pentru a nu mai aşeza cu tristeţea metafizică a cronicarului, “bietul om sub vremi”, este necesară dezvoltarea nelimitată a ştiinţei şi tehnicii româneşti. Creaţiile spiritului trebuie sprijinite pe o mare forţă materială, întemeiată pe cele mai noi cuceriri ale ştiinţei si tehnicii. O cultură spirituală strălucită, lipsită de o bază materială, ne umple de tristeţea neputinţei si face regimul tutelar mult mai supărător, decît dacă ne-am găsi pe o treaptă spirituală inferioară. La baza marilor noastre creaţii spirituale trebuie să stea revoluţia ştiinţifică şi tehnică modernă, în această revoluţie găsim rădăcina nivelării raporturilor dintre oameni şi popoare. Ea anulează privilegiile întemeiate pe spaţiu, număr şi pe cantitatea şi calitatea mijloacelor de luptă. Un general englez a afirmat că ştiinţa modernă poate pune

capăt ideii de mare putere - un popor, mic ca număr, putînd ţine în şah, prin geniul său ştiinţific si tehnic, un popor oricît de numeros, întins pe un spaţiu imens, sau chiar mai multe popoare. Aşadar, marşul istoric al popoarelor libere este asigurat de nivelul constiinţei lor teoretice şi tehnice. Această concepţie trebuie transformată într-un articol de credinţă. Numai aşa poate deveni eficace. Dacă în artă, pesimismul face creaţia mai subtilă si mai mătăsoasă, în ştiinţă, tehnică şi mai ales în politică constituie, cum spune un francez, o prostie absolută. Aceasta este motivarea majoră a gîndirii în nuanţe.

[5] Cînd este vorba de filosofia nuanţelor, trebuie reţinuţi termenii: raţiune, gust, mişcare, schimbare, actualitate heraclitică, limită şi nuanţă. Se înţelege că nu orice nelinişte interioară a omului duce la creaţii spirituale. Un om necăjit, pur şi simplu, nu are decît două ieşiri: scăparea de necazuri sau jocul pe loc, otrăvit de amărăciune. La nivel psihologic, raţiunea se confundă cu inteligenţa, acea facultate a omului de a cunoaşte, de a se orienta în timp şi spaţiu, de a fabrica unelte si de a pune ordine interioară şi exterioară în viaţa omului. Filosofic privită, ea este socotită facultatea "cunoaşterii adevărurilor absolute, a principiilor invariabile". După Kant, "facultatea cunoaşterii principiilor supreme care fac posibile unitatea conştiinţei şi a conceptelor, trecerea de la condiţionat la necondiţionat, în speranţa cunoaşterii exhaustive a naturii fără posibilitatea de a-i depăşi vreodată graniţele". Dar "curiozitatea şi îndrăzneala nu împrumută acestor principii caracterul constitutiv al realităţii, ci regulativ". Absolutul gîndit în marginile experienţei posibile, în sens imanent kantian, este un paradox. Misticii cred că pot ieşi din impas deschizînd o fereastră spre absolutul adevărat, prin extaz. În sensul celor spuse mai înainte despre concepţia imanentistă a vieţii şi a lumii trebuie înţelese cele trei întrebări fundamentale ale lui Kant: 1. Ce pot să ştiu? 2. Ce trebuie să fac? 3. Ce pot spera?

Aceste întrebări au ceva din splendoarea îngheţată a coloanelor de marmură. Dar mişcarea spiritului modern înăuntrul lor devine clisoasă sau chiar imposibilă. Punem faţă în faţă două poziţii: "Cu ajutorul raţiunii, omul discerne adevărul de eroare, justul de injust, pune ordine în pasiuni, îşi întinde afecţiunile, pentru că le face sociale şi universale" (Marcus Aurelius). "Să nu livrezi viaţa ta întreagă somnului raţiunii tale" (J.J. Rousseau). Am văzut ce părere are Planck despre tabla categoriilor lui Kant. Îmi amintesc de părerea unui istoric (Huizinga) supărat pe Spengler, care-i considera pe istorici arhivari, asupra sistemului de filosofie istorică al acestuia: "Privit de departe pare o catedrală impunătoare. Curiozitatea te împinge spre ea, pentru a-i cunoaşte frumuseţile dinăuntru. Cînd intri, afli că este goală". Se pare că marile sisteme au început să-si piardă influenţa, fiindcă alunecă steril peste univers. Natura este interpretată din ce în ce mai just şi mai subtil. Omul îşi schimbă treptat poziţia lui în univers, certitudinile topindu-se sub paşii spiritului cuceritor si înnoitor. Trecutul începe să fie văzut prin viitor. Trezirea din somnul dogmatic al sistemelor si stilurilor impunătoare, folosind cunoscuta formulă a lui Kant, scăparea de privilegiile invocate de posesorii lor sînt posibile prin jocul nesfîrşit de nuanţe al gîndirii moderne. Am spus odată că psihologic este tot, afară de eternitate. Şi eternitatea poate fi gîndită psihologic. La data cînd am făcut afirmaţia de mai sus am fost influenţat de splendida formulă pesimistă a lui Eminescu:

"Timpul mort şi-ntinde trupul şi devine veşnicie."

În zona raţională, înfăşurată într-un imens necunoscut, spaţiul, timpul si numărul îşi pierd treptat importanţa si devin simple simboluri orientatoare, expresii ale conştiinţei teoretice, tehnice si practice. Dar, ceea ce pare mai tulburător, în vastul proces de nivelare a raporturilor dintre oameni şi popoare, este misterul care înfăşoară începutul şi sfîrşitul lucrurilor. [6] Oamenii devin mai modeşti cînd, odată cu pierderea privilegiilor legate de puterea materială, sînt puşi în faţa neputinţei de a cunoaşte cauzele lucrurilor sau cauza lor unică. Fiindcă acestea nu pot fi situate înăuntrul lor, ci în afara lor. Ce plăcut ar fi dacă ne-am cunoaşte pe noi înşine şi toate fenomenele în desfăşurarea lor, ca derivînd unele din altele, cum a văzut Thales! Ne-am juca cu treptele desăvîrşirii noastre. Apoi lanţul cauzelor şi întrebărilor scepticilor nu poate lua sfîrşit decît prin acceptarea principiului raţiunii suficiente, situat în mod necesar în misterul începutului. Cînd se citeşte cu modestie în cartea mare a naturii se realizează un progres real şi acea linişte interioară a lui Spinoza rezultată din împăcarea cu noi înşine, cu semenii, cu natura şi cu absolutul, care înseamnă mister şi necuprindere.

Gustul are rădăcini în noi si în afara noastră. Iraţional, subtil şi supărător, el merge de la materialitatea fiziologică pînă-n zona ideală a valorilor spirituale. Cineva, dintr-o generaţie mai veche, vroia să scrie o logică a proverbelor în scopul de a descoperi sîmburele înţelepciunii şi adevărului cuprinse în ele. Observăm că proverbul “nu discuta despre gusturi” nu are valoarea unei maxime absolute, din moment ce există gusturi, “sigure, fine, bune, rele, stricate etc.” Aşadar, ne mişcăm de la Fiziologia gustului a lui Brillat-Savarin, pînă la Templul gustului a lui Voltaire. În Dicţionarul naţional al limbii franceze al lui Bescherelle întîlnim aspectele esenţiale ale gustului, atît cele senzoriale cît şi cele spirituale sau afective. Gustul se întinde şi peste stilurile de epocă. El cuprinde toate treptele: “bunul simţ, tactul şi geniul”. Dacă ne gîndim la lipsa de gust, atunci cuprinde şi stupiditatea. Dar, pentru a nu aluneca în absurd, capriciu sau bizar, pentru a obţine, cum se spune, un gust “obiectiv”, general, subiectul consumator de valori trebuie să se întîlnească cu obiectele purtătoare de valori, altfel alunecă în gol.

Fiziologic, “gustul este unul din cele cinci simţuri prin care se discern valorile şi al cărui organ este limba”. Figurat, “gustul este facultatea de a simţi, de a discerne frumuseţile şi defectele care se găsesc în operele spiritului şi în creaţiile artei. Este un discernămînt prompt, ca şi cel al limbii şi al cerului gurii şi care previne, ca şi acesta, reflecţia. Este ca şi el, sensibil şi voluptos în privinţa lucrului bun şi simte greaţă faţă de cel rău sau urît. El este adesea, ca şi el, nesigur şi rătăcit, neştiind dacă ceea ce i se prezintă trebuie să-i placă şi avînd nevoie ca şi el de timp pentru a se forma... Aşa se pot obţine: siguranţa, fineţea si delicateţea gustului” (Bescherelle). Autorul nostru, pentru a arăta natura iraţională, spontană a gustului, citează această interesantă formulare a lui Rousseau: “Dintre toate însuşirile naturale, gustul este acela care se simte cel mai bine şi se explică cel mai puţin. El n-ar fi ceea ce este dacă s-ar putea defini, fiindcă el judecă obiecte asupra cărora raţiunea n-are priză şi serveşte, dacă pot spune astfel, de lunetă raţiunii”.

Un lung exerciţiu individual şi colectiv nu numai că-l dezvoltă, dar îl prezervă de depravare. Este vorba de planul etico-social şi cel estetic. Dar se pune o problemă foarte delicată, de natură gnoseologică: relaţia dintre gust şi adevăr. Dacă pe plan material, forma sub care se prezintă obiectele consumate este legată indisolubil de substanţa lor, în

planul valorilor ideale acest lucru nu mai pare aşa de sigur. [7] Poate fi descoperită în acest mod armonia dintre formă şi conţinut, dintre realitatea obiectului contemplat şi expresia lui, dar certitudinea astfel obţinută "nu se confundă cu evidenţa şi cu adevărul" (Goblot). Ea poate fi fructul credinţei şi deci "expresie personală a instinctelor, deprinderilor şi înclinaţiilor subiectului cunoscător" (acelaşi). Gustul poate identifica adevărul, dacă admitem existenţa intuiţiei pure, adică dacă sensibilitatea poate trece de sfera faptelor şi permite formularea ideilor, sau legilor, acea regularitate raţională care face posibile definiţiile. Dacă intuitiv putem înţelege, nu putem defini obiectele contemplate, prin predicatele lor negative sau pozitive, cu toate că şi intuiţia discerne calităţile lor specifice. Noi afirmăm şi negăm, mişcîndu-ne raţional înăuntrul legii contrariilor. Deocamdată nu putem formula adevărul în sensul unei "ştiinţe imediate şi pure" deci, spre neconsolarea noastră, trăirea si inspiraţia, oricît de subtile ar fi, nu ne pot scoate din anticamera cunoaşterii. S-ar putea ca evoluţia să permită gustului nu numai intrarea iraţională în sfera adevărului, a binelui şi frumosului, ci şi contopirea lui cu raţiunea, ale cărei simboluri nesigure şi arbitrare să se topească în înţelegere, ca depăşire a cunoaşterii exterioare şi indirecte. Ar fi o contopire a mediatului şi imediatului. Este mai plăcut să trăieşti înăuntrul lucrurilor decît în afara lor. Bucuria trăirii nuanţelor, prezente în natură şi în spirit, adică în lucruri şi în expresia lor în sisteme, stiluri şi opere de artă este mereu actuală. Ocolurile proceselor dialectice au această finalitate ideală: realizarea trăirii întregurilor şi elementelor lor componente, adică contopirea termenilor: certitudine, credinţă, evidenţă şi adevăr. Fată către faţă, şi nu "ca în ghicitură şi oglindă", cum spune Sf. Ap. Pavel şi cum termină Faust:

Tot ce-i vremelnic
E numai simbol.
Inaccesibilul
Faptă devine-n ocol.
Inefabil deplinul
Izbîndă-i aci.
Etern-femininul
Ne-nalţă-n tării.
(trad. de Lucian Blaga)

Fiziologia, psihologia şi filozofia gustului ne arată aceste fenomene, în ordinea materială şi spirituală a lucrurilor, asupra cărora raţiunea nu are priză, cum spune Rousseau: saturaţia, dezgustul, devalorizarea şi slăbirea gustului consumatorului de valori sau dispariţia lui, pentru unele din ele sau pentru toate. Uneori se întoarce spatele pămîntului iar în disperare, cu rădăcini în neant, şi cerului. Sînt ciudăţenii ale omului fizic şi spiritual. În ceea ce priveşte arta, "imaginaţia creează, iar gustul respinge, adoptă sau rectifică" (Grétry, cit. de Lucien Arréat).

(...)

Petre Ţuţea